

Thành phố sông nước - xanh gắn với văn hóa, di sản sông nước đô thị

Nguyễn Đăng Sơn - Phó Viện trưởng
Viện Nghiên cứu Đô thị & Phát triển Hạ tầng

I. Sài Gòn - TP.HCM là thành phố sông nước xanh gắn với văn hóa, di sản sông nước đô thị

1. Thành phố sông nước

Thành phố Hồ Chí Minh ngày nay được hình thành từ trung tâm Bến Nghé xưa. Bến Nghé ở vào vị trí độc đáo: Sát bờ biển bên Khánh Hội là ranh giới của rừng Sác chạy tới biển; ở ranh từ Tây nguyên đổ xuống; ở ranh ăn thấp xuống Đồng Tháp Mười. Có thể nói thành phố được chia thành 2 nhóm khu vực: nhóm có điều kiện đất cao và tốt có cao trình 2m trên mực nước biển và nhóm có điều kiện đất trũng, ngập nước và yếu có cao trình dưới 2m trên mực nước biển.

TP. HCM có diện tích tự nhiên 2.095,01km², dân số khoảng 10 triệu người, có gần 60% diện tích là vùng đất thấp dưới 1,5m trên mực nước biển (120.000ha). Độ dốc tự nhiên là 8 độ từ Bình Phước về Cần Giờ, địa bàn phía Nam như chiếc phễu thu nước mặt từ vùng cao và thoát ra biển, với mạng lưới sông rạch chằng chịt (7.880km kênh rạch chính). TP. HCM lại nằm trên vùng cửa các con sông lớn: Lòng Tàu, Soài Rạp là nơi thoát nước của hệ thống sông Đồng Nai với bờ biển (dài khoảng 70-80km) nên một mặt chịu áp lực của nước nguồn từ trên đổ về hoặc khi mưa xuống, mặt khác lại chịu áp lực của biển từ dưới dâng lên quanh năm là lúc triều cao, xâm nhập mặn, gió bão và tình trạng mực nước biển dâng do khí hậu trái đất ấm dần lên (BĐKH) dự báo nước biển có thể dâng cao khoảng 1m so với hiện nay vào cuối thế kỷ này.

Tuy nhiên, có thể nói TP. HCM là thành phố sông nước hiền hòa, gồm có các sông Sài Gòn, Đồng Nai, Nhà Bè hiền hòa với 11 kênh rạch tỏa vào thành phố và rừng ngập mặn Cần Giờ... Hai con sông là sông

Đồng Nai và sông Sài Gòn, gặp nhau ở trung tâm thành phố tại các đoạn sông Nhà Bè và Soài Rạp, tổng chiều dài 80km. Từ những con sông này tỏa vào thành phố 11 con kênh, tổng chiều dài kênh rạch lên tới 700km. Diện tích kênh rạch nội thành khoảng 835ha, hầu hết tập trung vào phía Nam và Đông thành phố. Chính hệ thống kênh rạch chằng chịt này trước đây nối với mạng lưới sông rạch của ĐBSCL tạo nên một mạng lưới đường thủy thuận lợi cho việc thiết lập các bến bãi giao thương hàng hóa làm tiền đề cho việc hình thành một đô thị sông nước và chính sự ưu việt của đường thủy lộ và kênh rạch xưa đã trở thành trung tâm hoạt động của đô thị.

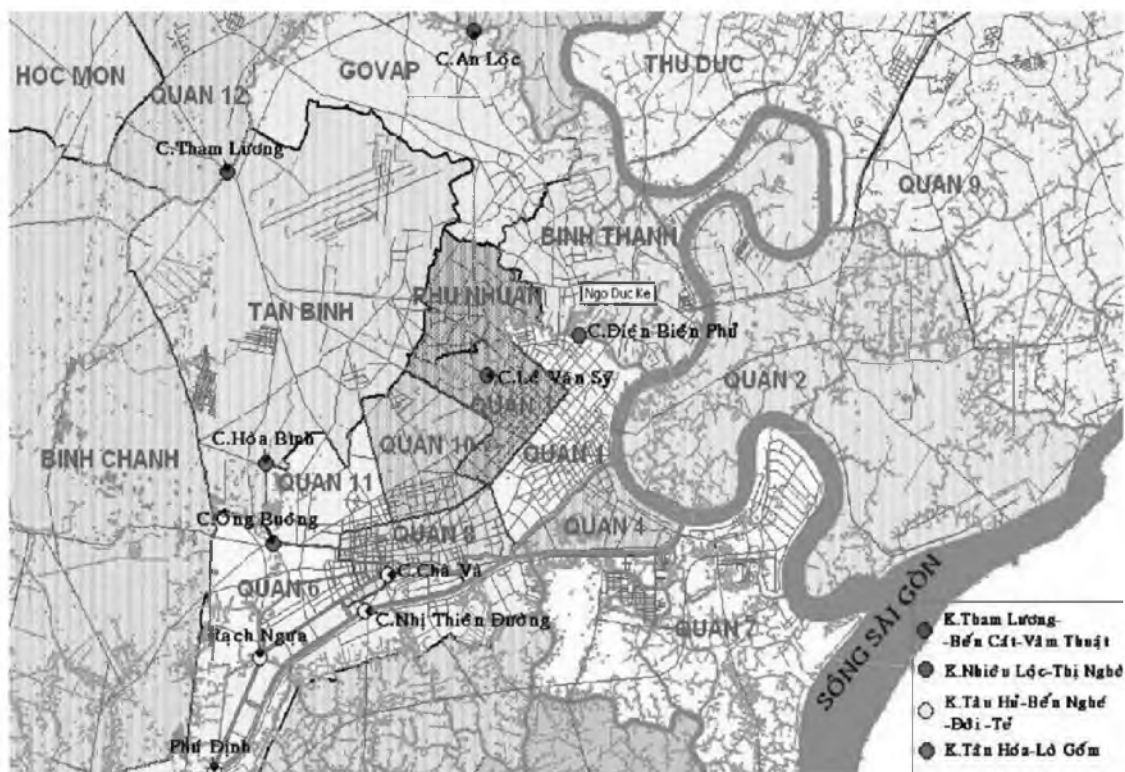
Theo Huỳnh Ngọc Trảng "Thành phố HCM là một đô thị ven sông không sống bằng phù sa châu thổ, mà bằng sự dung hòa của rất nhiều ảnh hưởng văn hóa và kinh tế, chính trị đa dạng...".

Hệ thống sông nước và kênh rạch của thành phố chiếm một vị trí đặc biệt, nó cũng chính là yếu tố đã định hướng cho sự phát triển có tính hình

thái học của thành phố. Cái mà người ta có thể làm được từ khi khởi đầu cũng như khi phát triển sau này đó là nương theo hình thể đã được thiên nhiên định sẵn. Nói cách khác, hệ thống sông ngòi, kênh rạch là yếu tố thiên nhiên có chức năng tạo cảnh quan - sinh thái nhân văn và xác định ý tưởng quy hoạch của Sài Gòn xưa.

Năm 1698, Nguyễn Hữu Cảnh cho lập phủ Gia Định, đánh dấu sự ra đời thành phố. Từ năm 1772, trên một địa bàn có diện tích 50km², được khép kín bằng lũy Bán Bích có chu vi dài 10km làm cho cả 2 yếu tố "thành" và "phố thị" đã hiện diện đầy đủ và Sài Gòn đã bắt đầu là một "thành phố". Khi người Pháp vào Đông Dương, để phục vụ công cuộc khai thác thuộc địa, thành phố Sài Gòn được thành lập và nhanh chóng phát triển, trở thành một trong hai đô thị quan trọng nhất Việt Nam.

Khu bảo tồn rừng được ở huyện Cần Giờ (25.000ha) được Tổ chức giáo dục, khoa học và văn hóa của LHQ (UNESCO) công nhận là khu dự trữ sinh quyển của thế giới. Trước đây ở TP. HCM gần 2/3 là vùng

trũng thấp ngập nước, phần lớn là đất phèn trũng, một số nơi như Bình Chánh, Nhà Bè, Thủ Thiêm... hiện đang bị thu hẹp dần do quá trình đô thị hóa.

Có thể nói vùng TP. HCM là vùng đa phần đất thấp trũng, ngập nước và nhiều sông rạch, do vậy *cảnh quan sông nước* là đặc điểm, là bản sắc tự nhiên, là *di sản thiên nhiên* của đô thị TP. HCM do vậy cần bảo tồn để góp phần *giữ gìn bản sắc đô thị*. TP sông nước cũng là nền tảng để phát triển thành phố sinh thái, thành phố xanh, thích ứng với BĐKH, *hướng đến thành phố sông nước*.

2. Thành phố sông nước với phố ven sông là đặc trưng của Sài Gòn xưa cần bảo tồn để giữ gìn bản sắc đô thị

Từ *phố* trong sách cổ Việt được dẫn giải là *chợ bên sông*, có nghĩa cấp từ "*phố -ngàn phố*" được dùng để gọi những dãy quán bán hàng chạy từ bên sông lên từ trước khi có kẻ Chợ. Khởi đầu phố Việt (phố chợ) sinh thành cùng các con sông, lưu thông bằng sông nước và đón hàng hóa từ vô vàn các bến sông lên chợ sông, chợ làng.

Sài Gòn - TP. HCM là một đô thị với những dòng sông luôn hiện hòa xen lẫn với kênh rạch uốn lượn quanh co. Từ thời đi mở cõi, những

người dân từ miền Bắc, miền Trung vào khai thác miền đất hoang vu bên bờ Tây sông Bến Nghé, dần dần các điểm tụ cư được hình thành để làm ăn, sinh sống, buôn bán "*trên bến dưới thuyền*", phát triển dần dần hình thành những *con đường ven sông và phố ven sông* trở thành bản sắc văn hóa - đô thị từ Sài Gòn xưa.

Sài Gòn - TP. HCM còn có cả một hệ thống sông ngòi, kênh rạch chằng chịt, tạo nên 87 tuyến đường thủy nội địa với tổng chiều dài 574,1km. Không chỉ là giao thông bao đời nay hệ thống sông rạch đã góp cho vùng đất này một mảng *văn hóa thương hồ* (buôn bán trên sông nước) trong đó có hình thái các cư dân cư trú ven và trên sông rạch để phát triển kinh tế, dịch vụ và giao lưu văn hóa.

Đặc biệt từ khi lúa gạo ĐBSCL trở thành hàng hóa, Sài Gòn có thêm nhiều phố chợ và buôn bán ra đời, các phố này buôn bán các mặt hàng lúa gạo, làm nghề thủ công dịch vụ ở những nơi trên bến dưới thuyền, theo hệ thống kênh rạch chằng chịt hoặc quan lộ.

Do vậy ngày nay cần phải tái hiện lại cảnh "*trên bến dưới thuyền*", vốn là hình ảnh đặc trưng của Sài Gòn trước đây, nhất là khu vực Chợ Lớn, vì đó là văn hóa, là đầu mối giao lưu

giữa Sài Gòn và các tỉnh ĐBSCL từ hàng trăm năm trước đây với các phố ven sông. Đó là di sản, là nếp sống văn hóa của nơi này cần được bảo tồn.

Người Pháp sau này họ cũng lấy những con đường và phố ven sông là chuẩn để xây dựng nên trung tâm thành phố ngày nay. Trong đó đường Tôn Đức Thắng là một trong những con đường ven sông tiêu biểu nhất của Sài Gòn - TP. HCM. Về hình thái đô thị thì các tuyến đường ven sông như xương sống của Sài Gòn - TP. HCM, là mạch máu liên kết và phân chia các khu chức năng. Về phương diện giao thông thì tuyến phố ven sông là đường vành đai và là vị trí chiến lược để xây dựng bộ mặt đô thị.

Trong đề án quy hoạch chi tiết tỷ lệ 1/2000 khu trung tâm hiện hữu thành phố do công ty Nikken Seikei (Nhật Bản) thiết kế đã được phê duyệt năm 2012 đã phản ánh đầy đủ mục tiêu quan trọng là phát huy *bản sắc đặc thù của thành phố sông nước*. Trong đó *khai thác bản sắc cảnh quan phố ven sông Sài Gòn và rạch Bến Nghé* đóng vai trò chủ đạo thông qua việc tổ chức giao thông ngầm dưới trục đường Tôn Đức Thắng để giải phóng không gian mặt đất cho phố đi bộ được kết hợp với các tuyến phố quan trọng như

Nguyễn Huệ, Hàm Nghi, Đồng Khởi tạo nên sự liên kết giữa trung tâm hiện hữu với cảnh quan sông Sài Gòn và cả trung tâm mới Thủ Thiêm qua cầu đi bộ.

Không phải Sài Gòn - TP.HCM không có thiên nhiên để tổ chức đô thị có cảnh quan đẹp. Sông Sài Gòn chuyển dòng uốn lượn qua địa bàn thành phố, vậy mà người dân Sài Gòn - TP. HCM ngày nay chỉ được hưởng hơn 1km cảnh quan bờ sông (công viên bờ sông bến Bạch Đằng)!

Theo bà Susan Faintein, chuyên gia quy hoạch (Mỹ): “*Nếu quy hoạch nhà cao tầng chi phối hết thì sẽ có thành phố rất chán như mọi người vẫn phàn nàn. Vì thế chúng ta cần có cái gì đó trung hòa...*”. Do vậy nhà phố ven sông sẽ mãi là đặc trưng của thành phố sông nước, của Sài Gòn - TP. HCM.

3. Kết hợp cây xanh với mặt nước hướng đến thành phố sông nước - xanh

Trong quan hệ đô thị, yếu tố cây xanh thường được gắn liền với mặt nước tạo nên cảnh quan thiên nhiên rất đặc sắc. Vì vậy cây xanh đô thị luôn gắn liền với mặt nước tạo nên các dải cây xanh ven các sông rạch, hồ ao. Nhiều sông lớn và hồ nước trong đô thị kết hợp với cây xanh đã làm cho môi trường đô thị sạch thoáng và đẹp hơn. Các khu vực cây xanh thiếu hệ thống nước sẽ không gây được cảm xúc độc đáo. Chỉ tiêu cây xanh tính cho đô thị khi có mặt nước rộng được tính bằng một nửa diện tích mặt nước. Kết hợp cây xanh với mặt nước, tạo nên dòng sông cảnh quan sinh thái trong đô thị, đó là khởi nguồn cho

sức sống của thành phố, tuy nhiên dòng sông cảnh quan sinh thái trong đô thị còn phải là dòng sông kết nối của lịch sử, văn hóa và khơi nguồn giá trị nhân văn hòa nhịp cùng nhịp sống hiện đại của đô thị hôm nay. *Nếu sông nước là cảnh quan thiên nhiên thì cây xanh ven sông là cảnh quan nhân tạo bổ sung, làm cho cảnh quan càng đẹp và lãng mạn hơn.*

Trên thế giới đô thị cổ Amsterdam (Hà Lan) cây xanh và mặt nước gắn với hệ thống giao thông đường phố đã tạo nên cảnh quan đặc biệt. Ngoài ra còn phải kể đến các dải cây xanh công viên dọc theo các sông Seine của Paris (Pháp), sông Neva của Praha (Tiệp Khắc), sông Hàn của Seoul (Hàn quốc) và sông Neva của St Peterbourg (Nga)...

Thành phố Hồ Chí Minh là thành phố cảnh quan sông nước, kênh rạch xanh. Tại Quyết định số 24/TTg ngày 06/10/2010 phê duyệt điều chỉnh quy hoạch xây dựng TP. HCM đến năm 2025 của Thủ tướng chính phủ có quy định: “*Bố trí trục cây xanh cảnh quan, mặt nước kết hợp du lịch giải trí dọc hai bên bờ sông Sài Gòn, Đồng Nai, Nhà Bè có diện tích khoảng 7000ha*”.

Việc quy hoạch xây dựng dải công viên cây xanh dọc theo 2 bờ sông ở TP. HCM theo quyết định của Thủ tướng Chính phủ mang lại nhiều lợi ích:

- *Tăng diện tích công viên cây xanh (CVCX) cho thành phố để tạo bộ mặt cho đô thị.* Theo Sở QH KT TP. HCM, hiện nay diện tích cây xanh trên địa bàn thành phố mới chỉ đạt 449,16ha, chiếm 4,30% so với tổng diện tích đất quy hoạch, trong

khi chỉ tiêu theo chuẩn QCXDVN 01; 2008 tối thiểu là 9m²/người, theo đó tổng diện tích quy hoạch CVCX trên địa bàn thành phố là 11.418,47ha, theo chuẩn quốc tế là 10-15m²/đầu người. Do vậy cần sớm triển khai QĐ 24/TTg của Thủ tướng Chính phủ, bố trí CVCX hai bên bờ sông Sài Gòn, Đồng Nai, Nhà Bè với diện tích khoảng 7000ha, chưa tính đến diện tích CVCX ở 2 bờ của 11 kênh tỏa vào thành phố và diện tích CVCX của các dự án mới phát triển.

- *Là nơi vui chơi, giải trí và giao tiếp của cộng đồng dân cư đô thị để có cuộc sống tốt, là nơi kết hợp giữa cây xanh, mặt nước, văn hóa và kết hợp với du lịch, thể hiện sự “vui vẻ” của cộng đồng.*

- *Là không gian thông thoáng giữa các sông ở TP. HCM và đô thị bên trong, là xương sống về môi trường sinh thái giữa thành phố.* Khi kết nối với dải cây xanh dọc theo các kênh rạch trong thành phố và cây xanh trong các dự án phát triển sẽ trở thành mạng lưới cây xanh hướng đến đô thị sông nước - xanh, tăng thêm tính bền vững về môi trường.

- *Nâng cao bản sắc về thẩm mỹ cho thành phố và các du khách đi tàu du lịch trên sông.*

Trong quy hoạch xây dựng dải công viên cây xanh dọc theo 2 bờ sông ở TP. HCM cần nắm vững các nguyên tắc sau đây:

- *Tiện nghi:* đảm bảo an toàn, hấp dẫn, thuận tiện và dễ dàng tiếp cận.

- *Tính nhất quán:* áp dụng các nguyên tắc thiết kế xuyên suốt, không xây dựng chắp vá, không tùy tiện.

- *Tính đặc sắc:* tạo được bản sắc cho đô thị và dễ cảm nhận được

Trên thực tế TP. HCM đã có công viên dài dài theo bên Bạch Đằng ở trung tâm Q1 (hiện nay đang có thiết kế chính trang), và trong bản thiết kế khu trung tâm đô thị mới Thủ Thiêm cũng có công viên dài dọc bờ Đông sông Sài Gòn kết hợp với thảm thực vật của vùng đất ướt ven sông Sài Gòn đối diện với công viên dài Bạch Đằng Q1. Thiết nghĩ khi thiết kế dải công viên cây xanh dọc các sông ở TP. HCM cũng cần tiếp nối ý tưởng thiết kế các dải công viên nêu trên.

Hiện nay, UBND TP. HCM đã chấp

thuận cho việc nghiên cứu lập đồ án quy hoạch dọc sông Sài Gòn (đoạn từ huyện Nhà Bè đến huyện Củ Chi) theo hướng phát huy tiềm năng lợi thế cảnh quan sông nước đô thị, hình thành trục cảnh quan kết hợp với giao thông thủy - bộ, du lịch đường sông kết hợp với hệ thống ngăn triều, lũ, triển khai 2 bên bờ sông Sài Gòn.

Theo Sở QH-KT diện tích quy hoạch cây xanh, hành lang bảo vệ bờ sông bao gồm đường giao thông và hạ tầng kỹ thuật (khoảng 431ha) thuộc trung tâm thành phố. Trên toàn tuyến sông Sài Gòn có khoảng 83 dự án đầu tư xây dựng nhà ở, khu phức hợp nhà ở kết hợp với thương mại dịch vụ, khu công viên kết hợp với vui chơi giải trí với tổng diện tích gần 455ha. Hiện nay khu vực này đã phủ kín quy hoạch phân khu với 50 đồ án, trong đó đang cập nhật quy hoạch mép bờ và hành lang bảo vệ bờ sông 30-50m theo quy hoạch hiện hành.

Cũng theo Sở QH-KT, tính định hướng kết nối và khai thác cảnh quan 2 bên bờ sông thời gian qua chưa được quan tâm đúng mức, chưa đặt dòng sông là trung tâm nghiên cứu phương án tổ chức không gian cảnh quan 2 bên bờ sông. Bên cạnh đó một số đồ án quy hoạch chi tiết 1/500 gắn với dự án đầu tư xây dựng được duyệt trong nhiều giai đoạn theo các căn cứ pháp lý khác nhau thiếu đồng bộ, chất lượng một số đồ án quy hoạch còn hạn chế, chưa có các giải pháp khai thác cảnh quan ven sông để phục vụ các công trình công cộng, như thiếu lối tiếp cận công cộng đến công viên hành lang bờ sông.

Trước đây do chưa có quy hoạch dải công viên cây xanh dọc theo 2 bờ sông ở TP. HCM nên nhiều khu vực ven sông đã được giao cho các dự án xây dựng villa hoặc cao ốc, cho nên để thực hiện quyết định của Thủ tướng chính phủ cần có thương thảo với các dự án trước đây theo nguyên tắc “*Kết nối giữa không gian công cộng với không gian nửa công cộng, không gian nửa riêng tư và không gian riêng tư*” sao cho đảm bảo các yêu cầu đối với không gian công cộng như đã nêu trên. Trường hợp bất khả kháng cũng có thể chấp nhận dải công viên cây xanh dọc bờ

sông ở TP. HCM gián đoạn ở một vài điểm, cốt sao cho đạt được mục tiêu là có giải công viên cây xanh, sinh thái dọc 2 bờ các sông Sài Gòn, Đồng Nai và Nhà Bè tạo thành đặc trưng của thành phố Hồ Chí Minh.

Sở QH-KT TP. HCM tạm chia sông Sài Gòn thành 3 đoạn:

Theo đó, *đoạn 1* từ ranh giới phía Bắc đi qua huyện Củ Chi, huyện Hóc Môn, quận 12, một phần huyện Bình Thạnh (ở phía bờ Tây) và một phần quận Thủ Đức (ở phía bờ Đông), có tổng chiều dài 60km. Đoạn này theo Quyết định 150/2004 thì quy hoạch mép bờ cao và hành lang bảo vệ bờ sông rộng 30m (sông cấp III).

Đoạn 2, từ cầu Bình Triệu đến cầu Tân Thuận đi qua quận Bình Thạnh, quận 1, quận 4 (ở phía bờ Tây) và một phần quận Thủ Đức và quận 2 (ở phía bờ Đông), chiều dài 15km.

Đoạn 3, từ cầu Tân Thuận đến hết sông Sài Gòn tại khu vực mũi Đèn Đỏ, quận 7 (ở phía bờ Tây) và quận 2 (ở phía bờ Đông), dài 6km. Đoạn 2 và đoạn 3 đều có hành lang bảo vệ bờ sông rộng 50m (cấp II).

TP. HCM là đô thị sông nước nên sự kết hợp giữa cây xanh và mặt nước để tạo nên “*dòng sông cảnh quan sinh thái - xanh*” bên trong thành phố sẽ là cơ sở để nối dài hơn các *phố ven sông* và càng làm đậm nét hơn *bản sắc văn hóa di sản đô thị sông nước*. Trên cơ sở đó sẽ tập trung nghiên cứu khai thác dải đất dọc sông Sài Gòn.

Các kênh rạch hiện hữu với cây xanh trên 2 bờ kênh sẽ được gắn kết vào trong hệ thống cây xanh trên 2 bờ sông và không gian xanh của các dự án phát triển và vành đai sinh thái nhằm tạo môi trường thiên nhiên phong phú cho người dân sống ở đó.

Mạng lưới cây xanh dọc theo sông rạch: TP. HCM đã có quy định các khoảng lùi từ bờ sông rạch tùy theo chiều rộng của sông rạch nhằm tạo mảng xanh và không gian trống, kết hợp cây xanh với mặt nước. Dọc theo các sông lớn và kênh rạch chảy giữa lòng thành phố như sông Sài Gòn có thể phát triển những không gian xanh lớn hơn nhiều. Hơn nữa những mạng lưới cây xanh này sẽ được bổ sung liên tục bằng những không gian xanh được xây

dựng trong phạm vi khu phát triển đô thị mới có quy mô lớn kể cả khu đô thị mới Thủ Thiêm, *hướng đến Thành phố sông nước - xanh*.

4. Đô thị sông nước - xanh gắn với văn hóa di sản sông nước đô thị

Một đô thị có nhiều sông ngòi, kinh rạch phải được nhìn nhận bằng mối quan hệ cộng sinh, không thể tách rời: đất - nước - con người. Vì vậy, việc tạo cảnh quan đô thị tiên quyết phải đảm bảo giữ gìn hệ thống sinh thái sông ngòi, kinh rạch, hài hòa với thiên nhiên.

Đặc trưng “*tiền sông - hậu lợi*” với kiến trúc *nhà phố ven sông* - với *cây xanh* thể hiện sự hòa quyện con người với thiên nhiên, với *văn minh sông nước* (riverine civilization) có chức năng trung tâm của các thủy lộ (sông rạch, kênh đào, biển duyên hải) trong đời sống hàng ngày, trong kinh tế và cả trong tín ngưỡng của bình dân..., ngoài ra còn tận dụng khai thác tối ưu mặt nước để phục vụ sản xuất và đời sống và cả với *văn hóa thương hồ*.

Thành phố HCM là TP sông nước nên cũng không phải là ngoại lệ, với lịch sử hình thành từ ngày đầu mở cõi của Lễ thành hầu Nguyễn Hữu Cảnh, TP. HCM nằm ở khúc giao sông Đồng Nai sông Sài Gòn và sông Chợ Đệm, nối liền với hệ thống kênh rạch ĐBSCL. Nếu nói TP. HCM mang dấu ấn của đô thị sông nước cũng không sai, bởi hệ thống kênh rạch trong thành phố hòa mình vào đô thị, tham gia vào trong cấu trúc và tiến trình phát triển thành phố.

Hoạt động “*trên bến dưới thuyền*” có thể bắt gặp ở nhiều khu vực như quận 1, 7, Bình Thạnh, huyện Bình Chánh... với địa hình tiếp giáp nhiều sông và kênh rạch. Tuy nhiên khi nhắc đến cụm từ này, nhiều người vẫn ưu ái cho khu vực bến Bình Đông (quận 8) với hơn 300 năm, từng là nơi giao thương buôn bán sầm uất bậc nhất khu vực.

Trong những tài liệu biên khảo của nhà văn Sơn Nam. Bến Bình Đông chạy dài từ chân cầu Chà Và tới gần đình Bình An. Từ sau khi từ Cù lao Phố thế kỷ XVIII (thuộc Biên Hòa, Đồng Nai ngày nay) đến vùng Chợ Lớn, người Hoa bắt đầu hoạt động buôn bán giao thương dọc hai bờ kênh Tàu Hủ. Ở thời điểm phát triển

mạnh, bến Bình Đông tập nập ghe xuồng chở nông sản nhất là lúa gạo, từ khắp lục tỉnh trở về đây và ngược lại. Hiện nay bến Bình Đông kéo dài từ cầu Nguyễn Tri Phương tới nơi giao nhau giữa kênh Tàu Hủ với rạch Lò Gốm (phường 11 đến giáp phường 16 quận 8).

Trong sự phát triển nhộn nhịp hiện đại của TP. HCM, Bến Bình Đông vẫn giữ riêng cho mình những hoài niệm cũ, *những dãy nhà hướng ra mặt dòng kênh đặc trưng của một di sản sông nước trong lòng đô thị*. Nét mua bán sầm uất ngày trước đã giảm đi nhiều khi hệ thống giao thông, phương tiện vận chuyển ngày càng thuận lợi. Giờ chỉ thấy ghe lớn chở lúa mì vô xí nghiệp bột mì Bình Đông, có những đường ống bơm lúa mì từ ghe vào trong luôn. Nhà máy bột mì này phải 50 tuổi rồi.

Ở đây vẫn có một chợ hoa xuân *“trên bến dưới thuyền”* trở thành một hồn cốt trong lòng đô thị và một nét văn hóa riêng, Trước Tết độ 1 tháng các ghe chở hoa kiểng từ các tỉnh từ miền Tây Nam bộ bắt đầu cập bến, người thành phố bắt đầu rảo chợ hoa để *“coi mắt”* các loại hoa kiểng kiêu dáng năm nay. Đủ loại đủ giá và hơn hết là cách buôn bán lanh lẹ, không nói thách của dân thương hồ chính là điểm để khách tìm đến bến Bình Đông. Hơn hết chính là khung cảnh sông nước với mạn thuyền làm cho hoa kiểng, bông trái trở nên đặc biệt một cách lạ kỳ.

Dọc theo kênh Tàu Hủ - Bến Nghé, một cung đường với đại lộ Võ Văn Kiệt, Bến Vân Đồn, Bến Hạ Đình, Bến Bình Dương... lưu dấu nhiều giá trị một đô thị gắn liền sông nước, cùng nhiều làng nghề nổi tiếng ở Chợ Lớn như: gồm Cây Mai, gồm Hưng Lợi... Theo nhiều người dân sống dọc 2 bên bến Bình Đông, thời điểm giao thông sông nước phát triển, hai bên bờ kênh có nhiều nhà máy thu mua, xay xát lúa gạo. Gạo sau khi qua nhà máy xay, được chứa theo các chành (cách gọi của người Hoa là nơi chứa hàng hóa) và bán ra chợ Trần Chánh Chiểu (Q5), xuất khẩu. *“Con đường lúa gạo”* ngày nào hãy còn hiện hữu, đó là cơ sở để con đường này thành *“con đường di sản”* đậm dấu ấn đô thị sông nước.

Kênh Nhiêu Lộc - Thị Nghè từ

hiều năm nay, các hoạt động văn hóa du lịch, được tổ chức, người dân đã có thể vui vẻ trên dòng kênh từng được mệnh danh là *“dòng kênh đen”*... Dòng kênh đã và đang trở thành một điểm sáng trong hoạt động cải thiện môi trường, điều kiện sống cho người dân và là không gian công cộng ven sông, ven kênh - một bản sắc riêng, đặc trưng của TP. HCM. Các sinh hoạt *“trên bến - dưới thuyền”* gắn với văn hóa du lịch có ý nghĩa cũng đã được đưa vào hoạt động, phát huy giá trị phi vật thể của di sản.

Ngay từ cuối 2015, thành phố đã triển khai tuyến du lịch nội thị đầu tiên trên kênh Nhiêu Lộc - Thị Nghè bằng thuyền mái che và thuyền phụng nhỏ chèo tay, lộ trình tuyến du lịch khoảng 1 giờ. Khách tham quan được nghe thuyết minh về lịch sử thành phố, thưởng thức đòn ca tài tử cải lương, các trò chơi, thả hoa đăng... Thực tế tour du lịch này đã trở thành một sản phẩm được du khách quan tâm.

Saigon Boat đã đưa vào hoạt động 44 chiếc thuyền lớn nhỏ (thuyền quy, thuyền phụng). Tùy thời điểm nước nhỏ, nước lớn, và nhu cầu của du khách mà tổ chức tour. Từ trên thuyền khách có thể ngắm 2 phố ẩm thực bình dân lớn nhất thành phố. Kênh Nhiêu Lộc - Thị Nghè là một bảo tàng sống rất đẹp. Chỗ uốn khúc là dòng sông Bình Trị, khúc Tân Bình xuống thẳng là kênh Nhiêu Lộc, phần lớn còn lại là rạch Thị Nghè, từ 17g30 đến 18 giờ, ngắm hoàng hôn cực kỳ đẹp.

TP. HCM quy hoạch đầu tư phát triển hành lang dọc sông Sài Gòn cùng hệ thống kênh rạch ao hồ mang nước dọc sông, hình thành một hệ thống hạ tầng xanh đa chức năng, bao gồm chức năng về giao thông thủy, môi trường văn hóa và kinh tế dịch vụ.

III. Phát triển các khu đô thị mới có đặc trưng của thành phố sông nước

1. Trung tâm mới Thủ Thiêm là đô thị sông nước - xanh kiểu mẫu

Để trở thành trung tâm thương mại dịch vụ của cả nước và khu vực Đông Nam á, năm 2004, thành phố đã quyết định mở rộng khu đô thị trung tâm hiện hữu sang Thủ Thiêm

vượt sông Sài Gòn, một cực phát triển chính đối trọng với trung tâm hiện hữu, để khu trung tâm đô thị mới Thủ Thiêm kết nối với Sài Gòn - Chợ Lớn thành Trung tâm thương mại dịch vụ (Central Business District - CBD).

Theo Quyết định của Thủ tướng Chính phủ 367/TTg phê duyệt quy hoạch khu đô thị mới Thủ Thiêm *“là một khu đô thị mới hiện đại, là trung tâm thương mại tài chính và dịch vụ”*.

Theo Quyết định 6565/QĐ-UBND phê duyệt điều chỉnh quy hoạch xây dựng khu trung tâm đô thị mới Thủ Thiêm tỷ lệ 1/5.000: *“Đô thị mới Thủ Thiêm là khu trung tâm mới hiện đại, mở rộng của trung tâm TPHCM với chức năng chính là trung tâm tài chính, thương mại, dịch vụ cao cấp của thành phố, khu vực và có vị trí quốc tế, trung tâm văn hóa nghỉ ngơi giải trí, đảm nhận một số chức năng mà trung tâm thành phố hiện hữu còn thiếu và hạn chế phát triển. Khu trung tâm đô thị mới Thủ Thiêm là một công trình chiến lược mở ra cơ hội tăng tốc phát triển mọi mặt và nâng cấp TPHCM ngang tầm các đô thị quốc tế hiện đại của khu vực trong thế kỷ XXI”*.

Bán đảo Thủ Thiêm rộng 657ha tọa lạc dọc theo bờ Đông sông Sài Gòn đối diện với khu trung tâm lịch sử Sài Gòn, được Sasaki Association (Mỹ) quy hoạch bao gồm 5 khu chức năng: khu lõi trung tâm, khu đa chức năng đại lộ Đông - Tây, khu dân cư phía bắc, khu dân cư phía Đông, khu vực đất trũng ngập nước phía Nam. Tại đây cùng với các phố hiện đại ven bờ Đông sông Sài Gòn, thì trục không gian đô thị đã liên kết với các khu chức năng đô thị như: không gian quảng trường gắn liền với công viên bờ sông, hồ nước rộng lại ở khu trung tâm có chức năng tích hợp như một địa điểm vui chơi giải trí, tạo nên không gian mở gắn liền với cảnh quan sông nước, tạo nên không gian đa dạng, gắn liền với cảnh quan sông nước như công viên bờ sông, kênh rạch, bến thuyền, lâm viên sinh thái của khu ngập nước phía Nam... tạo thành cảnh quan đa dạng, kết hợp hài hòa giữa các khu xây dựng và môi trường thiên nhiên khẳng định tính chất độc đáo, mang

tính kiểu mẫu của đô thị sông nước - xanh. Khu trung tâm đô thị mới Thủ Thiêm với cảnh quan đô thị hiện đại kết hợp công viên cây xanh với mặt nước với phố ven sông hiện đại phía bờ Đông sông Sài Gòn và vùng đất ngập nước ở phía Nam, mặt khác vẫn giữ lại các kênh rạch hiện có và tạo lập hồ nước rộng ở trung tâm. *Trung tâm mới Thủ Thiêm sẽ trở thành khu đô thị sông nước - xanh hiện đại kiểu mẫu.*

Quy hoạch tổ chức không gian kiến trúc cảnh quan phố ven sông bờ Tây sông Sài Gòn kết nối với các phố ven sông bờ Đông sông Sài Gòn thông qua 5 cầu và một đường hầm. *Phổ đi bộ Nguyễn Huệ, qua công viên bờ sông Bạch Đằng - cầu đi bộ - công viên bờ sông Thủ Thiêm (công trình công cộng trải dọc bờ sông Sài Gòn tại khu lõi trung tâm triển lãm quốc tế phía Bắc đến khu thể thao và giải trí phía Nam, đến quảng trường thành phố ở Thủ Thiêm được quy hoạch thành không gian công cộng lớn nhất tại Việt Nam, là điểm nhấn của cả khu đô thị mới Thủ Thiêm với chiều dài 700m và rộng từ 80-200m sức chứa 500.000 người và hồ nước rộng ở Trung tâm Thủ Thiêm là điểm vui chơi giải trí mới, như một “mối nối sinh động” giữa trung tâm đô thị cũ và trung tâm đô thị mới vượt sông đã tạo nên “vị trí vượt trội của trung tâm mới Sài Gòn - TP.HCM” so với các trung tâm vượt sông khác trên thế giới.*

2. Phát triển đô thị theo cụm ở khu vực vùng đất trũng ngập nước, đô thị vệ tinh cảng Hiệp Phước huyện Nhà Bè

Phát triển theo cụm là quan điểm thiết kế đô thị cho khu vực đất trũng ngập nước và yếu, bao gồm: (i) Phát triển khu đô thị nén gọn và bảo tồn môi trường xung quanh càng nhiều càng tốt, không phát triển tràn lan; (ii) Phát triển cơ sở hạ tầng tối thiểu nhưng hiệu quả; (iii) Không thu hẹp tổng diện tích mặt nước (diện tích sông rạch) và khu đất ngập nước sau khi phát triển. Đa số những khu vực đô thị hóa có kiểm soát đã đề xuất đều nằm trong khu vực rất nhạy cảm về sinh thái chẳng hạn như vùng đầm lầy trũng thấp. Do đó môi trường thiên nhiên các khu vực

này cần được bảo tồn càng nhiều càng tốt. Chỉ cho phép các hoạt động phát triển có chức năng và khối lượng không ảnh hưởng tiêu cực đến môi trường thiên nhiên và dự trữ diện tích lớn không gian xanh và môi trường tự nhiên. Khu vực phát triển theo cụm nằm trong khu vực nhạy cảm về sinh thái như ở khu vực Tây Nam thành phố trong đó có khu đô thị “nén” vệ tinh Cảng Hiệp Phước, huyện Nhà Bè hướng ra biển Đông. Do đó khi phát triển khu vực này, ngoài việc duy trì diện tích mặt nước, không gian xanh hiện hữu như rừng đước bên trong và bên ngoài khu vực phát triển cần được bảo vệ càng nhiều càng tốt nhằm làm giảm tác động môi trường đối với vùng xung quanh.

3. Thành phố ven biển Đông, đô thị sinh thái biển Cần Thạnh huyện Cần Giờ miền duyên hải và đô thị cảng Hiệp Phước

Xây dựng cầu Bình Khánh nối TP với huyện Cần Giờ, chính là cơ sở để phát triển Đô thị vệ tinh sinh thái biển Cần Thạnh là nơi du lịch và nghỉ dưỡng, vừa là mặt tiền vừa là cửa ngõ ra biển Đông ở kề bên “Khu dự trữ sinh quyển” rừng ngập mặn Cần Giờ, khu dự trữ sinh quyển thế giới gắn với cảnh quan đô thị cảng Hiệp Phước - Nhà Bè sẽ hình thành cảnh quan thành phố ven biển Đông. TP. HCM rất có khả năng hội nhập vào chuỗi các thành phố ven biển khu vực châu Á - Thái Bình Dương, để tăng trưởng nhanh. Thành phố đã có “Chiến lược TP. HCM phát triển hướng ra biển Đông, thích ứng với biến đổi khí hậu (theo hướng sông Soài Rạp)”. Thành phố đang thiết lập hệ thống cảng, bến bãi và cơ sở sản xuất quy mô lớn ở phía nam huyện Nhà Bè, đô thị cảng Hiệp Phước là trung tâm khu vực phía Nam. Do điều kiện đất đai không được tốt, nên ứng dụng mô hình phát triển theo cụm, đô thị nén. Hiện nay thành phố đang tiến hành nạo vét sông Soài Rạp. Sông Soài Rạp là một phần hạ lưu lớn nhất của sông Đồng Nai, nơi hẹp nhất rộng đến 660m (sâu 28m), nơi rộng nhất đến 2-3 ngàn mét nhưng độ sâu chỉ 6-7m. Vì lý do dòng sông có những khu vực cạn nên cần nạo vét để được sử dụng như một luồng tàu chính của thành phố ra biển Đông

và từ biển Đông vào.

Sài Gòn - TP.HCM với khát vọng vươn cao, hướng tới thành phố sông nước - xanh, gắn với văn hóa di sản đô thị, phát triển bền vững bao trùm; có chất lượng sống tốt và sự sáng tạo trong cách mạng công nghiệp 4.0, thành phố thông minh, cạnh tranh kinh tế trí thức, kinh tế số và công bằng xã hội, hướng đến thành phố vì dân.

Tài liệu tham khảo:

1. Reflection on the notion of the “riverine civilization” and the history of the Mekong delta seen through some aspects of the settlement of the village of Soc Son (1920-1945) Pascal Bordeaux, Wokshop on “Water in Main land Shouthiest Asia”, organized by Center for Khemer Studie (Phnom Penh) and International Institute for Asian Studies (Siem Riep), 3011-2/12/2005, Ngô Minh (dịch) 12/2/2009.
2. Cảnh quan sông rạch là một đặc trưng của đô thị TP.HCM - Nguyễn Đăng Sơn, TC Kiến trúc Việt Nam số 2/2006.
3. Nghiên cứu điều chỉnh quy hoạch xây dựng TP.HCM đến năm 2015, Viện VQH XD TP.HCM & Nikken Sei Kei, tháng 4/2007.
4. Kết hợp cây xanh với mặt nước - Nguyễn Đăng Sơn, Tạp chí Người Đô Thị tháng 12/2011.
5. Từ sông đến quảng trường sông nước - Nguyễn Khởi, Tạp chí Kiến trúc và Đời sống, tháng 1/2014.
6. Hoạt động thương hồ của người Việt Nam Bộ - Ngô Văn Lệ, Tạp chí ĐH Thủ dầu Một, số 3(22) 2015.
7. Kiến trúc Việt Nam thiếu bản sắc - Đỗ Quang Tuấn Hoàng, Báo SGGP.
8. Thiết kế đô thị và cảnh quan TP. HCM - Nguyễn Đăng Sơn, Tạp chí QH XD số 77+78/2016.
9. Văn minh sông nước và đô thị sông nước - Nguyễn Khởi, Tạp chí KH ĐH Văn Lang, tháng 5/2017.
10. Phố Việt những mảnh ghép - Nguyễn Hồng Thực, Tạp chí NĐT số 2+3/2018.
11. Đô thị sông nước gắn với văn hóa di sản - Kim Loan - Võ Thắm, Báo SGGP. 4/12/2020.